

Т.В. АЛЁХНА

ПРАДМОВЫ ЛЬВА САПЕГІ ДА СТАТУТА ВЯЛІКАГА КНЯСТВА ЛІТОУСКАГА 1588 г.: ГІСТОРЫКА-ФІЛАЛАГІЧНЫЯ ПРАБЛЕМЫ ДАСЛЕДАВАННЯ

Леў Сапега (1557–1633) – вядомы беларускі дзяржаўны дзеяч і прававед, абаронца палітычнай і дзяржаўнай самастойнасці Вялікага княства Літоўскага. У якасці падканцлера Вялікага княства Літоўскага (гэтую пасаду Сапега займаў у 1585–1589 гг.) ён кіраваў падрыхтоўкай Статута 1588 г. Сапега быў адным з буйнейшых палітычных мысліцеляў Беларусі і абараняў ідэю ўсталявання ў княстве абмежаванай асветніцкай манархіі, выступаючы, па сутнасці, за стварэнне прававой дзяржавы. Сваю прававую і палітычную канцэпцыю ён выклаў у дзвюх прадмовах, якія былі надрукаваны ў ліку іншых уступных тэкстаў да першага выдання трэцяга статута.

Састаў прадмоўнага комплексу да Статута 1588 г. наступны: 1) прывілей караля Рэчы Паспалітай Жыгімонта III на выключнае права Льва Сапегі выдаваць статут, які пачынаецца словамі *Sigismundus tertius dei gratia rex poloniae...*¹; 2) прывілей караля аб зацвярджэнні статута (*Жикгимонтъ трети, божью милостью, король полский...*); 3) прысвячэнне выдання Жыгімонту III, напісанае Сапегам (*Наяснейшому, пану, пану, жикгимонтъу третему...*) (далей [Прысвячэнне]); 4) вершаванае апісанне і тлумачэнне герба Сапегі, напісанае Андрэем Рымшам (*Напреславные Астаровечные клейноты или гербы...*); 5) адозва Сапегі да ўсіх саслоўяў княства ў сувязі з прыняццем і выданнем статута (*Всиль вовець станомъ великого князства литовского...*) (далей [Адозва])². [Прысвячэнне] і [Адозва] – гэта невялікія палітычныя трактаты, якія адлюстроўваюць эрудыцыю і адукаванасць аўтара, а іх дасканалае пабудова, вытанчаная вобразнасць і эмацыянальная напружанасць сведчаць аб бліскучым рытарычным майстэрстве Сапегі.

У вывучэнні сапегавых уступных тэкстаў няма адзінага меркавання спецыялістаў: гэта пытанні аб жанравай прыналежнасці [Адозвы], аб аўтарстве прадмоў і аб ролі Сапегі ў падрыхтоўцы трэцяга статута. Так, [Адозву] адны лічаць прамовай Сапегі ў абарону статута на сейме³, другія – прадмовай да першага выдання статута⁴. Аднак усе даследчыкі абмяжоўваюцца толькі жанравай кваліфікацыяй тэксту і ніводзін не прыводзіць доказаў для абгрунтавання сваёй думкі. І.І.Лаппо, які дэталёва вывучаў гісторыю трэцяга статута, нідзе нават не ўпамінае аб тым, што [Адозва] першапачаткова была прамовай на сейме (І.І.Лаппо быў упэўнены, што статут быў зацверджаны асабіста каралём і, магчыма, лічыў, што прамовы на сейме быць не маглі, раз не было сеймавага зацвярджэння статута). Такім чынам, вызначыць жанр [Адозвы] як прадмову ці прамову не дазваляе недастатковасць гістарычных сведчанняў.

Што датычыцца аўтарства Сапегі, дык толькі І.І.Лаппо гаворыць аб тым, што яно можа быць спрэчным, і дапускае, што ўступныя тэксты маглі быць напісаныя па яго ўказанні і ад яго імя⁵. Аднак гэтая гіпотэза не атрымала прызнання. Польскія, рускія і беларускія даследчыкі XIX і XX стст. лічаць аўтарам прадмоў самога Сапегу.

Наконт ролі Сапегі ў стварэнні статута таксама існуюць процілеглыя меркаванні: ад аб'яўлення яго творцам кодэкса да прызнання толькі выдаўцом. А польскі даследчык Тадэвуш Чаці ўвогуле лічыў Сапегу толькі пераклад-

чыкам статута на польскую мову⁶. Аднак наўрад ці ролю Сапегі можна абмежаваць выдавецкай дзейнасцю: калі ён і не працаваў непасрэдна над статутам, то як падканцлер павінен быў кіраваць работамі па яго падрыхтоўцы. З другога боку, у прадмовах да першага выдання статута і ва ўступных тэкстах да двух перавыданняў (1614 і 1619 гг.), якія выйшлі пры жыцці Сапегі, гаворыцца толькі аб выданні ім статута на ўласныя сродкі⁷.

Самая папулярная гіпотэза – Сапега быў галоўным рэдактарам статута. Гэтай версіі прытрымліваецца большасць польскіх і беларускіх даследчыкаў. Аднак у рускай гістарыяграфіі пераважае меркаванне, што статут быў падрыхтаваны кваліфікаванымі правазнаўцамі, працай якіх кіравалі спачатку А.Валовіч, канцлер Вялікага княства Літоўскага да 1579 г., а затым Леў Сапега, які займаў пасаду падканцлера. Гэтай думкі прытрымліваюцца Д.І.Ілавайскі, І.І.Лаппо, Ю.А.Лабынцаў, а ў беларускай і польскай літаратуры – Я.А.Юхо і Ю.Бардах⁸. Але ў польскіх і беларускіх аўтараў гэты “кампрамісны” пункт погляду вельмі непапулярны, хаця менавіта ён здаецца найбольш рэальным і абгрунтаваным, бо наўрад ці адзін чалавек, нават такіх здольнасцей, як Леў Сапега, справіўся б з гэтай гіганцкай працай. І.І.Лаппо мяркуе, што аб’яўленне Сапегі творцам статута вырасла з традыцыі, якая ўпрыгожыла імя “Вялікага Льва” ужо тады, калі яно было праслаўлена доўгім шэрагам іншых яго заслуг.

Адносіны выдаўцоў да прадмоў Сапегі сведчаць аб тым, як да пытанняў аўтарства і ролі Сапегі ў стварэнні статута ставіліся ў грамадстве на працягу XVII–XX стст. Першыя два перавыданні статута выйшлі на польскай мове⁹: выданне 1614 г. – па распараджэнні Сапегі, які меў выключнае права друкаваць статут, выданне 1619 г. – з ведама і дазволу Льва Сапегі па прадпрыемальніцкай ініцыятыве Льва Мамоніча. У гэтых выданнях былі захаваны ўсе ўступныя тэксты, таму што яны выйшлі яшчэ пры жыцці Сапегі, калі першае выданне статута было зусім нядаўнім мінулым, калі і аўтарства прадмоў і выданне (але не стварэнне) статута бясспрэчна звязваліся з імем Сапегі. У прысвячэннях выданняў 1614 і 1619 гг. Сапегу, напісаных Мамонічам і Гаўлавіцкім, нічога не гаворыцца аб яго ролі ў стварэнні статута, але прама ўказваецца на яго ўдзел у выданні кодэкса. Адносіны да Сапегі як да выдаўца статута і аўтара дзвюх прадмоў абумоўлівалі захаванне ў перавыданнях [Прысвячэння], [Адозвы], герба Сапегі і вершаў да яго.

У наступным польскім выданні статута ў 1648 г. выдавец – варшаўскі тыпограф Петр Элерт – захаваў толькі прысвячэнне Сапегі першага выдання статута Жыгімонту III і прывілей аб зацвярджэнні статута, якія мелі характар афіцыйных дакументаў. Апушчэнне выявы герба Сапегі з вершамі і прывілея Жыгімонта III, які рабіў Сапегу ўласнікам правоў на ўсе перавыданні статута, тлумачыцца тым, што выданне 1648 г. выйшла ўжо пасля смерці Сапегі і не на падставе гэтага прывілея. У гэтым выданні надрукаваны тры звароты да чытачоў: зварот тыпографа ЭлERTA да канцлера і падканцлера Вкл, Do Czytelnika łaskawego і Do Czytelnika łaskawego з выдання 1614 г., таму ў [Адозве] проста не было патрэбы. Менавіта ў гэтым выданні, у звароце да канцлера Вкл Альбрэхта Станіслава Радзівіла і падканцлера Казіміра Льва Сапегі, сына Льва Сапегі, Элерт прама прылісаў Сапегу стварэнне статута. Гэта было паўторана і ў прысвячэнні выдання 1693 г. Казіміру Яну і Бенедыкту Паўлу Сапегам. К гэтаму часу гісторыя стварэння статута была ўжо забыта, а друкаванне ў выданнях 1693, 1744 і 1786 гг. прадмоў Сапегі і абодвух прывілеяў Жыгімонта III замацавала ўпэўненасць у тым, што трэці статут – справа Льва Сапегі. Тое, што аўтар прадмоў Сапега, відавочна, лічылася бясспрэчным. Выданні 1693, 1744, 1786 гг. былі прыватнымі, выпушчанымі за кошт Віленскай Акадэмічнай друкарні таварыства Іісуса. Фінансаванне сынам Сапегі Казімірам Львом адкрыцця ў 1641 г. юрыдычнага факультэта пры Акадэміі і яе імкненне ўстанавіць сваё пераважнае права на атрыманне заказаў на выданне статута сталі прычынай таго, што Акадэмія імкнулася падкрэсліць свае сувязі з родам Сапегаў і Львом Сапегам, якому было дадзена выключнае права на выданне статута. Таму яго прадмовы ўвайшлі ў склад выпушчаных Акадэміяй выданняў статута. Такім чынам, усе выданні статута ў якасці актуальнага заканадаўства Вялікага княства Літоўскага, акрамя выдання 1648 г., дзе апушчана [Адозва], нязменна захоўвалі прадмовы Сапегі, таму што сувязь выхаду кодэкса з яго імем спачатку як выдаўца і аўтара прадмоў, а потым і як галоўнага рэдактара была несумненнай.

Выданні 1811 і 1819 г. выйшлі ўжо пасля падзелу Рэчы Паспалітай у сувязі з работамі па каліграфіі мясцовага права новых заходніх губерняў Расійскай імперыі, дзе было захавана дзеянне Літоўскага Статута. Магчыма, таму выданне 1811 г. было выпушчана ўвогуле без уступных тэкстаў. Выданне 1819 г. было проста перадрукоўкай выдання 1786 г., г. зн. у яго склад былі ўключаны і прывілеі Жыгімонта III з прадмовамі Сапегі.

У 1840 г. статут страціў значэнне дзеючага зводу законаў: указам, дадзеным сенату, былі зацверджаны агульныя расійскія законы на ўсёй тэрыторыі імперыі. Далей статут друкаваўся як помнік гісторыі і культуры Вялікага княства Літоўскага. У 1854 г. статут быў надрукаваны вядомым археографам, членам "Московского общества истории и древностей российских" (МОИДР) І.Д.Бяляевым у 19 кн. "Временника МОИДР". Гэта было навуковае выданне помніка, якое мела крыніцазнаўчыя мэты і было зроблена ў адпаведнасці з навукова-выдавецкімі прынцыпамі МОИДР. У 1938 г. статут быў апублікаваны І.І.Лаппо ў другім томе яго даследавання "Літоўскі Статут 1588 года". Гэтае выданне, акрамя задачы крытычнай праверкі тэксту кодэкса, мела і культурна-гістарычнае значэнне, таму што к гэтаму часу ўсе папярэднія выданні статута ўжо сталі бібліяграфічнай рэдкасцю. Нарэшце, у 1989 г. выйшла факсімільнае выданне статута з транслітарацыяй старабеларускага тэксту, перакладам на рускую мову і каментарыямі – "Статут Вялікага княства Літоўскага 1588 года. Тэксты. Даведнік. Каментарый". Культурна-навуковае і крыніцазнаўчае значэнне гэтых выданняў абумовіла захаванне ў іх складзе ўсіх уступных тэкстаў да першага выдання статута.

Такім чынам, гісторыя выданняў статута паказвае, што ў гістарычную памяць народа Сапега ўвайшоў як бяспрэчны аўтар прадмоў да яго і калі не адзіны, то адзін з галоўных творцаў кодэкса. Гэтая традыцыя захавалася на працягу стагоддзяў. Яна сама па сабе з'яўляецца моцным сведчаннем на карысць таго, каб звязаць падрыхтоўку статута і прадмовы да яго з імем Сапегі, і ў пэўным сэнсе мае больш важнае значэнне, чым вывады гісторыкаў.

¹ Цытуецца па перавыданню статута ў "Временнике МОИДР". Кн. 19. М., 1854. С. I–II.

² Уступныя тэксты цытуюцца з графічнымі спрашчэннямі па факсімільным выданні статута – "Статут Вялікага княства Літоўскага 1588 г. Тэксты. Даведнік. Каментарый". Мн.: Беларуская савецкая энцыклапедыя, 1989. С.42–47.

³ Гл.: Ластоўскі В. Гісторыя беларускай (крыўскай) кнігі. Коўна, 1926. С.438; Пічэта У. Беларускае Адраджэнне ў XVI стагоддзі // 400-леццье беларускага друку. 1525–1925. Мн., 1926. С.155; Шкеленак М. У трохсотыя ўгодкі смерці Вялікага Канцлера Льва Сапегі. Вільня, 1933. С.13; Kognowski K. Żywot Lwa Sapiehy. Sanok, 1855. S.91.

⁴ Гл.: Статут Вялікага княства Літоўскага... С.524; Падохшын С.А. Філасофская думка эпохі Адраджэння ў Беларусі: Ад Францыска Скарыны да Сімяона Полацкага. Мн., 1990. С.224; Саверчанка І.В. Канцлер Вялікага княства. Мн., 1992. С.31; Linde S. O Statucie Litewskim, ruskim językiem i drukiem wydany, wiadomość. Warszawa, 1816. S.23; Czacki T. O litewskich i polskich prawach. Kraków, 1861. S.12.

⁵ Лаппо И.И. Литовский Статут 1588 г. Каунас, 1936. Т.1. Ч.1. С.468.

⁶ Dziela Tadeusza Czackiego. Poznań, 1844. Т.1. S.10.

⁷ Гл.: Лаппо И.И. Литовский Статут... Т.1. Ч.1. С.468–469.

⁸ Иловайский Д.И. История России. М., 1890. Т.3. Московско-царский период. Первая половина, или XVI в. С.579; Лаппо И.И. Литовский Статут 1588 года. Каунас, 1934. Т.1. Ч.1. С.472–473; Лабынцев Ю.А. Статут Великого княжества Литовского – памятник белорусской старопечатной литературы // Советское славяноведение. 1988. №5. С.78; Юхо Я.А. Кароткі нарыс гісторыі дзяржавы і права Беларусі. Мн.: 1992. С.172; Бардах Ю. Литовские Статуты – памятники права периода Возрождения // Культурные связи народов Восточной Европы в XVI в. М., 1976. С.83.

⁹ Аб характары і саставе перавыданняў статута гл.: Лаппо И.И. Литовский Статут... Т.1. Ч.2.

К.УХВАГІНА

ВОПЫТ СІСТЭМНАГА АНАЛІЗУ СКЛАНЕННЯ НАЗОЎНІКАЎ У СТАТУЦЕ 1529 г.

У апошнія дзесяцігоддзі вучоныя ўсё часцей звяртаюцца да пытання аб сістэмнасці ведаў і пазнання ўвогуле. З 60-х гадоў рабіліся спробы стварыць агульную тэорыю сістэм, спачатку на базе пэўных прадметных абласцей. Потым на аснове гэтых даследаванняў выдаваліся агульныя калектыўныя зборнікі савецкіх і замежных сістэмолагаў. Фундаментальныя працы па агульнай тэорыі сістэм стварыў філосаф і біёлаг Ю.А.Урманцаў², які вызначыў уласцівасці сістэмы і заканамернасці, сапраўды ўсеагульныя па аб'ёму і універсальныя па зместу, г. зн. яны належаць да ўсіх класаў аб'ектаў розных прадметных абласцей рэчаіснасці. Такім чынам, фактычна была створана агульная тэорыя сістэм Урманцава (АТСУ). На аснове пэўных яе палажэнняў